FOSTELE ATELIERE TIPOGRAFICE „ION KALINDERU” DIN STRADA DOAMNEI NR. 18-20, BUCUREŞTI STUDIU ISTORICO-ARHITECTURAL

Lector univ. drd. arh. **Ruxandra NEMŢEANU**

Rezumat

Clădirea Tipografiei din ansamblul Bisericii Sf. Ilie Kalinderu, ca parte a patrimoniului arhitectural din vechiul Centru istoric al Bucureştiului, a fost recent supusă procesului de restaurare, constituind în anul universitar 2006- 2007, aplicaţia practică în cadrul proiectului de restaurare adresat studenţilor anului V din cadrul Facultăţii de Arhitectură a Universităţii Spiru Haret. Studiul istorico-arhitectural întreprins a fost oportun în acest context, stând la baza intervenţiilor de conservare-restaurare, şi a cuprins date referitoare la amplasament, investigaţii bibliografice referitoare la personalităţi şi evenimente asociate ansamblului, analize arhivistice şi in situ.

Cuvinte cheie: *Ansamblul Bisericii Sf. Ilie Kalinderu, strada Doamnei, clădirea Tipografiei, studiu istorico-arhitectural*

Ansamblul Bisericii Sf. Ilie Kalinderu situat în Bucureşti, strada Doamnei nr. 18-20, cunoscut azi în special sub denumirea de Ansamblul Bisericii Bulgare sau pe scurt Biserica Bulgară, face parte din patrimoniul arhitectural bucureştean, din a II-a jumătate a secolului al XIX-lea. Biserica, împreună cu casele tipografiei, sunt considerate, datorită valorii sale arhitectural-urbanistice, un renumit ansamblu de arhitectură – nominalizat în Lista Monumentelor Istorice – industrial-comercial, aflat în vechiul Centrul Istoric al Bucureştiului. Clădirea Tipografiei a fost de curând restaurată şi pusă în valoare, devenind un punct de atracţie pentru zona în care se află, inclusiv pentru studenţii arhitecţi din anul V, din cadrul Facultăţii de Arhitectură a Univesităţii *Spiru Haret*, care au avut ocazia să o studieze în cadrul proiectului de restaurare 2006-2007.

Din acest motiv, considerăm oportună prezentarea ansamblului în paginile următoare.

Centrul Istoric al Bucureştiului, din care face parte şi strada Doamnei, este o zonă dens construită, cu multe monumente istorice şi cu un fond construit eterogen, dar cu o funcţiune predominantă, cea comercială, menţinut constant de-a lungul secolelor XIX-XX. Modificări s-au făcut la tipul de folosinţă şi programul de arhitectură, după moda vremii, dar funcţia urbană principală, comercială, nu a dispărut. Dispariţia programului de hanuri din jurul bisericilor şi apariţia în locul lor a băncilor, cinematografelor, editurilor, clădirilor de mare interes public a înlocuit în timp fondul construit.

Comparând ţesutul urban de la mijlocul secolului al XIX-lea (Planul Borroczyn – 1847-1852) cu cel de la începutul secolului al XX-lea (Planul cadastral al Bucureştiului din 1911), chiar şi cu cel prezent, constatăm că vechile trasee ale străzilor se menţin în cea mai mare parte.

Uliţa Doamnei a purtat şi alte denumiri în secolul al XIX-lea, cum ar fi uliţa Bărcănescu (datorită proprietăţii Bărcănescu, unde, un timp, a funcţionat Poşta Centrală) sau strada Paris (1913-1926) sau strada Mauriciu Blank (1931-1935), în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Pe strada Doamnei – denumire provenită de la Biserica Doamnei, la colţul cu fosta stradă Colţei –pe traseul ei, azi Bd. I.C. Brătianu, eforii Aşezământului Spitalului Colţea vor găsi aici loc bun, în vadul comercial al Bucureştiului, pentru a construi un han în 1747, plasat în jurul Bisericii Sf. Ilie, deja prezent la acea dată, în vederea obţinerii de venituri pentru spital.

Începuturile trasării străzii Doamnei sunt greu de precizat. Din punct de vedere urbanistic, prima referire concludentă despre fondul construit este planul maiorului Rudolf Borroczyn, din perioada 1847-1852. În acest plan cadastral se observă parcelarul şi proprietarii. Strada Doamnei avea de-a lungul ei parcelele mari, cu multe hanuri sau terenuri virane, ale unor proprietari bogaţi precum Mavru, Bărcănescu, Isvoranu, Fălcoianu.

După 1852 până în 1896, când apare noul plan cadastral, redactat de Institutul Geografic al Armatei, se constată o schimbare radicală de imagine, strada are fronturi continui, este flancată de clădiri aşezate la aliniamentul străzii, desfăşurate pe parcele lungi şi înguste. Apare o multiplă subîmpărţire a vechilor loturi boiereşti, o densificare a fondului construit şi apariţia unor proprietari cu activitate negustorească. Strada Doamnei se urbanizează, devine treptat parte din cartierul central comercial al Bucureştiului zona Lipscăniei, în care se disting tipuri de construcţii, ca aceea de prăvălie sau ateliere meşteşugăreşti cu locuinţă sau locuinţă şi birouri. Strada având un vad comercial foarte bun, aici s-au aşezat alături două tipografii: tipografia Kalinderu şi tipografiile Göbel, astfel încât au format o întreagă înşiruire de ofertanţi tipografi-editori, probabil absolut necesari într-o astfel de zonă comercială.

Din punct de vedere stilistic, domină arhitectura eclectică de factură academică, deşi apar şi exemplare ale noului stil 1900 în modul de expresie propus de arhitectul I.N. Socolescu şi preluat şi de alţi arhitecţi, cum ar fi J. Exner, ca în cazul caselor Kalinderu, la care facem referire în prezentul studiu.

Planimetric – în partiul locuinţelor cu prăvălii sau ateliere din str. Doamnei, nu apar inovaţii importante în schema funcţională, în raport cu alte străzi ale Lipscăniei, casele reluând vechile rezolvări specifice zonelor comerciale, cu dispunerea clădirii de-a lungul frontului străzii, intrarea prin gang spre curtea interioară şi spre scara de acces la etaj unde se află camerele de locuit, iar în corpul din spate situându-se dependinţele.

În exterior, tratarea simplă a parterului lasă să domine golul vitrinelor, în schimb la etaj domină plinul, în general bogat decorat, o variantă a etajului nobil. Elementele decorative au un grad de opulenţă dar şi de exuberanţă, chiar dacă provin din repertoriul clasicizant. Ele marchează golurile şi centrele de interes cum ar fi intrarea, axa de simetrie a clădirii, colţul etc. Mare parte din acest fond construit în deceniile 8 şi 9 ale secolului al XIX-lea se păstrează nemodificat şi în prezent, chiar dacă este în foarte proastă stare de conservare.

Din acest tip, cel de prăvălie cu locuinţă sau birouri, amintim ansambluri precum:

- Casele Ştefan Göbel la nr. 12b, Carol Göbel la nr. 14-16 (1884) – arh. C. Enderle;
- Casele Ion Kalinderu – arh. J. Exner la nr. 18-20;
- Casa Gagel din str. Doamnei nr. 15bis, Casele Petrovici – Aramis (1860-1890) etc.

Paralel cu densificarea străzilor, cu spaţii comerciale, în perioada după 1863, cum am mai spus, după secularizarea averilor mânăstireşti, se remarcă o a treia tendinţă de modificare a parcelarului, prin construirea în zona Lipscăniei, în special pe fostele terenuri de dimensiuni mari ale hanurilor, sedii de

bănci, sedii de societăţi de asigurări. Vor apărea clădiri cu două până la patru etaje, cu curţi interioare, dispuse pe parcele mari, cum ar fi Palatul Nifon (1888) – arh. Paul Gottereau sau Creditul Funciar Urban (1883) a cărui înfăţişare iniţială nu o cunoaştem, aşezată la colţul cu str. Smârdan sau clădirea Societatea de Asigurări „Naţională" (1886) – arh. A. Lang, existentă şi azi. Concepute în stil eclectic-academic, vor suporta majore modificări în deceniul 3 al secolului XX, când vor fi supraetajate şi de multe ori cu schimbări de faţade.

În 1906-1907, în strada Doamnei nr. 13, se amplasează noua clădire a Camerei de Comerţ şi Industrie şi Bursă, operă a arhitectului Ştefan Burcuş, clădire reprezentativă pentru arhitectura oraşului, conceput în manieră eclectic-academică de influenţă franceză.

După anul 1911, apar în continuare sedii de bănci dar cuprinzând şi funcţiuni de locuire, cum este Banca Marmorosch-Blank – arh. Petre Antonescu, într-o viziune monumentală a stilului neoromânesc.

În 1925 încep inserţiile de imobile cu arhitectură modernă, cum ar fi blocul Adriatica – arh. Leon Stern, din Doamnei nr. 5 colţ cu strada Academiei. Iar între 1941-1943 se va construi noul Palat al Băncii Naţionale, de către arh. Radu Dudescu, de influenţă neoclasică. Tot pe strada Doamnei vor apărea după 1900, în Bucureşti, primele săli de cinema, cum ar fi cinema Volta (1909), Terra sau Lux.

Investigaţii şi cercetări bibliografice, arhivistice şi în situ

Din mulţimea documentelor cercetate, reiese succesiunea în timp a proprietarilor imobilului, precum şi intervenţiile ce s-au realizat în timp asupra imobilului.

Ataşăm studiului în ordine cronologică documentele cercetate, şi anume:

A. *Documente anterioare anului de construcţie a clădirii studiate*

Hanul Colţea a fost construit ca urmare a actului din 15 martie 1746, dat de epitropii Aşezămintelor Spitalului Colţea, în vederea obţinerii de venituri suplimentare pentru întreţinerea spitalului. În acest sens, ei au achiziţionat prin donaţii ale enoriaşilor terenul de la intersecţia străzii Doamnei cu strada Colţei, teren aflat în apropierea spitalului. Hanul era construit după modelul deja consacrat, o incintă cu clădiri perimetrale, cu ziduri groase şi bolţi şi zid de incintă cu o singură poartă spre uliţă, aşezate în jurul unei biserici, o cetate a comerţului. La parter erau prăvălii, la etaj locuinţe pentru negustori, chiriaşi sau birouri (cancelarii).

Biserica Sf. Ilie (Calendero), după pisanie, este întemeiată de Lazăr Calendero, în august 1841, pe terenul Hanului Colţei, deţinut de Eforia Spitalelor. Iniţial a fost o biserică construită în 1725, care a fost dărâmată în 1841 şi peste care, puţin decalat, s-a construit cea nouă cu acelaşi hram.

Planul R. Borroczyn, 1847-1852, terenul pe care s-a ridicat ulterior tipografia Kalinderu, era viran şi făcea parte din parcela pe care era construit Hanul Colţei, teren aflat la intersecţia străzilor Doamnei cu I.C. Brătianu (fost Colţei). Hanul era înconjurat de un zid masiv, din care astăzi presupunem că au mai rămas fundaţiile, ale cărui urme mai sunt încăvizibile în peretele subsolului tipografiei, la gârliciul de vest. Din documente reieşea că starea hanului la data întocmirii planului era precară şi era arendat încă din 1836 lui „chir Lazăr Kalenderoglu". Din vechea clădire a hanului de pe latura sud-vestică, nu a mai rămas nimic astăzi, întrucât acestea au fost demolate şi s-a reconstruit în 1897, pe acelaşi amplasament, un corp nou cu funcţiune de ateliere de tipografie şi locuinţe pentru angajaţi

În 1876, Eforia Spitalelor Civile vinde lui Lazăr Calenderu terenul cu clădirile din jurul Bisericii Sf. Ilie.

B. *Documente referitoare la construcţia şi exploatarea în timp a clădirii studiate*

Autorizaţia de construcţie din 1896 este actul de naştere al clădirii Tipografiei pe care o studiem. Clădirea s-a ridicat pe teren viran. Alături, peste corpurile vechi ale hanului, se va ridica în 1897 actuala clădire din Doamnei nr. 18

În planul cadastral al Bucureştiului din 1911, fostul teren al Hanului Colţei s-a micşorat prin apariţia la colţul celor două străzi a imobilului Creditului Funciar Urban, desprins prin divizare de lotul iniţial, parcela rămasă fiind în L cu deschidere la două străzi – Doamnei şi Colţei. Proprietari Biserica Sf. Ilie şi Ion Kalinderu. Dimensiunea şi forma parcelei vor rămâne neschimbate până în prezent

În 1941, la Procesul-verbal de constatare a proprietarilor imobilului din strada Doamnei nr. 18-20, ataşat Cărţii Funciare din 1940, proprietarul este Epitropia Bisericii Sf. Ilie – Hanul Colţea, ca urmare a donaţiei făcute de I. Kalinderu acesteia.

În Procesul-verbal nr. 252 din 2 octombrie 1941, al Comisiunii de Inventariere a Imobilelor Publice, sector II Negru, în vederea inventarierii bunurilor imobiliare din Sector II Negru, se constată că: „1. Biserica Sf. Ilie – Hanul Colţei – are un imobil situat în strada Doamnei nr. 18-20, proprietatea este stăpânire din vechime, fiind dobândit prin donaţia boierului Kalinderu şi alţi credincioşi, precum şi prin cumpărarea porţiunii situată cu faţada spre Bdul Albert I, de către Epitropia Bisericii.

Suprafaţa totală a terenului este de 2.408, 16mp, suprafaţa construită a terenului este de 1.289, 28mp. Pe imobil există următoarele clădiri:

- Biserica: construită din zid de cărămidă, acoperit cu tablă. S-a clădit în anii 1840/41 şi a fost reparată în anul 1903. Este folosită ca locaş de închinăciune.
- Clădirea din str. Doamnei nr. 18, construită din zid de cărămidă, acoperit cu tablă. Se compune din etaj şi parter; la parter are 3 prăvălii închiriate. În restul clădirei sunt locuinţe pentru personalul bisericii, cântăreţi şi alţi oameni de serviciu.
- Clădirea din faţa bisericii în curte, construită din zid de cărămidă, acoperită cu tablă. Se compune din parter şi etaj. La parter are 3 prăvălii închiriate. În restul clădirii sunt locuinţe pentru personalul bisericii, cântăreţi şi alţi oameni de seviciu.
- Clădirea din str. Doamnei nr. 20, construcţie de zid de cărămidă, acoperită cu tablă; se compune din parter şi etaj. La parter are 2 prăvălii închiriate. La etaj este locuinţa folosită de Preacuviosul Arhomandit Scriban, puricliul bisericii.
- Blocul de locuinţe situat cu faţada spre Bdul Reg. Albert I, construcţie de zid de cărămidă şi beton, are subsol, parter şi 3 etaje. La subsol are numai pivniţe. La parter 4 prăvălii închiriate. La fiecare etaj are câte 2 apartamente compuse din câte 3 camere, hala bucătărie, baie şi dependinţe, în totul 6 apartamente închiriate la diverşi.

Imobilul este bine întreţinut, răspunderea bunei întreţineri o are Epitropia bisericii.”

Între anii 1974-1976, prin relaxarea politicii de dictatură, imobilul din strada Doamnei nr. 20 este eliberat de multiplii chiriaşii care au ocupat clădirea imediat după aşezarea regimului comunist, pentru revenirea la o singură funcţiune, aceea de sediu al Protoieriei III – Bucureşti. Cu această ocazie se pune problema restaurării şi consolidării ei, de către doi proiectanţi abilitaţi să lucreze pe clădiri monumente istorice, arh. Constatin Joja şi ing. Luigi Coraş. I se atribuie funcţiunea de sediu pentru Protoieria III, Bucureşti.

În Procesul-verbal încheiat între Epitropia Colţei şi Protoieria III, Bucureşti se specifică importanţa încheierii unui act de comodat pe perioada a 50 ani, pentru protejarea imobilului:

- faptul că imobilul a fost solicitat de Protoieria III Capitală, pentru a fi amenajat ca sediu al Protoieriei, este în avantajul Epitropiei Colţea, prin aceea că imobilul nu se mai demolează şi rămâne la dispoziţie în folosinţa unei instituţii bisericeşti;
- „imobilul să fie preluat în întregime în folosinţă gratuită de către Protoieria III Capitală, cu începere de la 01.11. a.c., urmând ca PSf. Arhiepiscopie a Bucureştilor să dea concursul pentru eliberarea acestui imobil de chiriaşii care în prezent îl ocupă în parte;
- imobilul rămânând în proprietatea Epitropiei «Hanul Colţea», folosirea sa să se facă pe bază de contract de comodat pe o perioadă de timp, în raport cu valoarea lucrărilor de consolidare şi reparaţii ce se vor executa."

Aşa a început prima restaurare, mai mult renovare a clădirii principale – cea a tipografiei.

Date cu privire la personalităţi, evenimente asociate ansamblului

Kalinderu Ion (n. 1849-m. 1913), administrator al domeniilor Coroanei, om de încredere al regelui Carol I, a avut însărcinări importante în străinătate din partea guvernelor (1881-82, 1899). Membru al guvernelor (1881-82, 1899). Membru al Academiei Române. Avea preocupări editoriale şi era un mare colecţionar de artă.

„Trebuie amintit faptul că înainte de a fi preluat de Editura Casa Şcoalelor, Biblioteca Societăţii Steaua a fost o iniţiativă editorială a unei societăţi culturale, condusă de I. Kalinderu şi Spiru Haret, care avea drept scop întinderea învăţăturii în popor prin tipărirea şi răspândirea de scrieri şi publicaţii morale, patriotice şi de folos practic" .

„Amintirea familiei Kalinderu este păstrată, de asemenea, până în zilele noastre de Biserica Bulgară –de pe strada Doamnei, cunoscută şi sub numele de Biserica Kalinderu – la construirea căreia a contribuit substanţial Lazăr Kalenderoglu (1792-1860), mare negustor şi bancher, preşedinte al sfatului Orăşenesc din Bucureşti. El a primit câteva ranguri boiereşti, care i-au consacrat statutul social: pitar (1844), serdar (1849) şi paharnic (1855). Patrimoniul său – devenit «Kalinderu» în generaţia copiilor săi – este de obârşie turcească şi înseamnă «fiul pusnicului (filozofului)», ceea ce nu înseamnă că personajul era neapărat de origine otomană. Obârşia sud-dunăreană este adesea foarte dificil de desluşit şi se pretează la speculaţii. Ascensiunea familiei Kalinderu mi se pare semnificativă pentru evoluţia a ceea ce a fost marea burghezie bucureşteană, clasă socială fundamentală a României moderne. Spiţa familiei Kalinderu i-a preocupat în trecut pe genealogiştii Ştefan Cernovodeanu şi Alexandru V. Perietzeanu-Buzău, dar originea lui Lazăr Kalenderoglu rămâne neclarificată. Căsătoriile membrilor familiei Kalinderu s-au încheiat în lumea somităţilor medicale şi a ofiţerilor superiori, de neam boieresc. Pasiunea pentru colecţionarea obiectelor de artă pare înscrisă în ereditatea acestei familii. Înclinaţia de colecţionar a fost ilustrată – alături de fraţii Nicolae şi Iancu Kalenderoglu – de nepotul lor de soră, Lazăr Munteanu, ale cărui obiecte de preţ împodobeau apartamentul său dintr-un bloc învecinat Cişmigiului".

Arh. J. Josef Exner

„Între aceşti «independenţi» care, cu curaj, vor să abordeze numai problemele profesiei, fără a fi dependenţi de alte organisme, unul singur îşi construieşte propriul atelier şi birou de arhitectură în Calea Dorobanţi nr. 33: Joseph I. Exner, arhitect, care între anii 1880-1897 va avea 17 proiecte de case de

locuit, atelier pentru «Societatea de tramvaie», geamlâc la unele clădiri, reparaţii etc. Majoritatea clădirilor, concepute cu două nivele, folosesc fie planul obişnuit, cu faţada la frontonul străzii şi în curte aripa dependinţelor închisă de galeria vitrată, fie cel adunat cu intrările plasate pe laterală. Faţada,…, este dominată de balconul plasat central şi încununat cu fronton, reluând şi alte elemente ale modenaturii neoclasice, dar la care adaugă un decor floral cu ghirlande, brâu median decorat, ceea ce modifică intenţionalitatea originară. În cazul caselor Kalinderu, influenţa stilului «Socolescu» adaugă aceluiaşi tip de faţadă, ca volumetrie, decorativismul şi repertoriul specific aceluiaşi stil." Aşa descrie concis Cezara Mucenic opera şi arhitectul J. Exner. Nu cunoaştem originea sa şi studiile pe care le-a urmat, probabil undeva în spaţiul german, nici ce l-a adus aici.

Arh. Constantin Joja

Important arhitect, restaurator şi istoric de arhitectură român. Opera sa cea mai semnificativă în domeniul restaurării este cea a zonei „Curtea Veche" din Bucureşti, ce cuprinde şi Hanul lui Manuc.

Ing. Cora Luigi

Cunoscut inginer de structuri, proiectant al unor construcţii din perioada interbelică.

Investigaţii şi cercetări în situ asupra clădirii din str. Doamnei nr. 20

Etapa I – 1747-1852 – Planul Borroczyn

Din bibliografia publicată, referitoare la acest interval de timp, reiese că din clădirile fostului Han al Colţei practic nu a mai rămas nimic. Biserica, ea însăşi a fost refăcută în 1841, pe un alt amplasament, decalat faţă de prima. George Potra consemnează în *Istoria hanurilor Bucureştene* că o perioadă după ridicarea noii biserici la 1841, încă se mai zăreau ruinele altarului vechii biserici.

În 1897, prin autorizaţia de construcţie cerută de Ion Kalinderu, pentru construirea unui corp nou peste vechile clădiri ale hanului în strada Doamnei nr. 18, se distrug ultimele rămăşiţe ale acestuia. În partea dinspre actualul Bulevard I.C. Brătianu, de asemenea, s-au construit clădiri noi şi nu au mai rămas urme. Considerăm că singurele urme rămase din vechiul zid de incintă la strada Doamnei sunt urmele zidului, ce apar în golul săpat pentru gârliciul intrării în subsolul vechii tipografii din curtea comună cu nr. 18.

Etapa II – 1896

În 1896, Ion Kalinderu cere autorizaţie de construcţie pentru clădirea tipografiei, ce cuprindea în acelaşi corp, prăvălii, atelierele tipografice, birouri şi locuinţa sa. Clădirea se construia pe terenul viran al parcelei, după cu ne arată şi planurile cadastrale şi de situaţie. Dezvoltat pe subsol, parter, un etaj pod, clădirea are planul în form de T.

Structura clădirii este în cea mai mare parte, cea originală, din zidărie exterioară portantă şi planşee de lemn peste parter şi etaj.

Subsolul este acoperit cu frumoase bolţi „a vella", frecvent utilizate în toate subsolurile locuinţelor - prăvălii de sfârşit de secol XIX, din Centrul Istoric. Folosirea de profile metalice I drept buiandrugi la gurile de ventilaţie din faţada principală sau la golurile de uşi, foarte îngrijit montate, duce la concluzia că acestea au fost montate de la ridicarea clădirii, odată cu zidăria bolţilor, în contrast cu golul de uşă practicat în zidăria peretelui de sud-vest, unde este evident că acesta s-a creat ulterior pentru a face

legătura printr-o scară cu parterul atelierelor. Zidul de sprijin al acestei scări dispărute este sesizat şi de arh. Joja, care-l marchează în releveu subsolului întocmit de el. Golul de uşă astăzi zidit are un prag dintr-un bloc masiv de piatră, ceea ce ne furnizeaz ideea că această străpungere datează de mult, probabil se situează în jurul anului 1900.

Subsolul parţial dezvoltat sub prăvălii adăpostea probabil maşinile tipografice, întrucât s-au găsit în prezent la descongestionarea subsolului de pământ fundaţii independente cu buloane prinse în ele, mai mult ca sigur fostele fundaţii ale maşinilor. Instalarea de maşini tipografice, care în general produc zgomot şi vibraţii, presupune fundaţii independente de cele ale casei.

Parterul are dublă funcţiune, situaţie reflectată şi în configurarea partiului: una, cea de prăvălii cu depozite de zi, care s-au aşezat la strada Doamnei, peste subsolul boltit, cu acces direct din stradă dar şi cu o legătură secundară spre ateliere şi scara principală ce face accesul la etaj şi cea de-a doua, de ateliere pentru tipografie, o hală etajată, dar fără subsol, cu deschideri mari pentru acele vremuri, de 16 ml lungime şi 9,25 ml lăţime. Hala are două deschideri care se sprijină pe stâlpi metalici intermediari. Probabil aceştia la restaurarea din 1974 au fost schimbaţi, întrucât nu par cei originali din fontă, cum se obişnuia în epocă, ci sunt din ţeavă neagră, întăriţi cu diverse fururi din tolă.

În 1974, arh. Joja consemnează în releveul său existenţa unor extinderi parazitare către clădirea Creditului Funciar Rural, extinderi ce apreciem că s-au făcut după 1948, deoarece actul de vânzare către I. Kalinderu consemna imposibilitatea extinderii până la graniţa cu aceasta, a noii clădiri a tipografiei, element de care se ţinea seamă într-o epocă în care servituţile proprietăţii nu puteau fi modificate. De altfel, aceste extinderi au şi fost înlăturate de arh. Joja, care era un specialist în restaurări. Corpurile parazitare au fost utile cantinei şi mai apoi sălii de sport a Institutului de Arhitectură, care a utilizat spaţiile de la parter ale fostului atelier tipografic. Prăvăliile de la stradă au fost utilizate de diverşi comercianţi de diferite profiluri, cum ar fi cel de textile etc.

Este o enigmă de ce scara principală de la parter, ce apare în proiectul din 1896, în traveea vestică a parterului, s-a mutat în traveea simetrică (estică), cu cea iniţială. Probabil, considerente funcţionale ale proprietarului au dus la această modificare, care din cercetările in situ este evident că s-a executat de la început astfel, simetric cu cea proiectată. Ar mai fi de menţionat că iniţial exista o înşiruire de mici încăperi pentru wc, mascate la intersecţia dintre zona cu prăvălie şi zona mai retrasă a atelierelor, ulterior această înşiruire s-a extins producând o încălecare de ziduri, ce a dus la spaţii nefuncţionabile. Etajul I, iniţial, în planurile de la autorizaţie, era ocupată tot de două funcţiuni. Capul T-ului, spre strada Doamnei, adăpostea un apartament luxos pentru acele timpuri, probabil pentru proprietar, iar coada T-ului era ocupată tot de ateliere. La cele două funcţiuni se accedea prin aceeaşi scară principală. Grupurile sanitare se suprapuneau celor de la parter.

Podul parţial mansardat, cu o pantă a învelitorii de cca 15º şi şarpantă de lemn, este nemodificat. Nu era locuibil. În felul în care este conformată structura şarpantei, cercetarea in situ motivează autenticitatea ei. Tipul acesta de şarpantă se întâlneşte la multe dintre şarpantele clădirilor ridicate în Centrul Istoric în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Faţadele, cât şi volumetria clădirilor, foste proprietăţi a lui I. Kalinderu, au acelaşi aspect de la proiectare. Autenticitatea lor face ca întregului ansamblu să i se confere o atenţie sporită la restaurarea lui. Faţada principală, a clădirii tipografiei, este una dintre cele mai remarcabile exemplare, din tipul prăvălie cu locuinţă din Lipscănie (Centrul Istoric al Bucureştiului). Este un produs al curentului 1900, cu influenţe atât din arhitectura autohtonă, orientală, cât şi cu influenţe occidentale aplecate spre exotism.

Decoraţia filigranată a paramentului etajului combinat cu elemente clasice – baluştrii balconului, o suită de coloane angajate, nişa semicirculară cu calota din axul de simetrie al faţadei, care probabil a avut o statuie cum sugerează proiectul iniţial, se îmbină armonios cu faţada vitrat parterului.

Banda orizontală a parterului este egală ca înălţime cu cea a etajului. La parter primează vitrajul, plinul este de dimensiuni reduse şi are o decoraţie simplă din asize orizontale, practicate în tencuială. Faţada etajului contrastează cu parterul prin faptul că aici primează plinul zidăriei.

Cornişa se detaşează net printr-o succesiune de decoraţii bogate, format din denticuli, console din lemn frumos prelucrate, arcaturi în acoladă, metope etc.

Ferestrele de la parter au fost schimbate în timp. Iniţial erau din lemn, formate din trei panouri pe verticală şi o subîmpărţire pe orizontală, conform cu planurile originale, ulterior s-au schimbat în mod nefericit cu unele din PVC, aluminiu sau fier. Ferestrele etajului sunt nemodificate, sunt cele originale, din lemn. Forma golurilor ferestrelor în acoladă a fost ingenios transpusă la forma rotunjită a tocului şi a cercevelelor, astfel încât acestea să nu fie greu de executat. Golurile ferestrelor au ancadramente profilate, ce subliniază golurile.

Faţada are o simetrie perfectă. Etajul, tratat ca un etaj nobil, anunţă că locuinţa proprietarului se află aici.

Coloanele angajate cu capiteluri compozite dau ritm şi mişcare planului faţadei (influenţa curentului 1900), sugerând prin cele trei arcaturi scenografia unei loggi. Balconul etajului, centrat în axul faţadei, protejează şi marchează intrarea în prăvălia de la parter, aşezată, de asemenea, în axul de simetrie al faţadei.

I. Kalinderu, fiind unul dintre cei mai importanţi colecţionari de artă din epocă, a ţinut să-i pună amprenta asupra arhitecturii faţadei principale, aşezând în axul ei, la etaj, în nişa special creată, o statuie. Nu ştim dacă ea a fost vreodată executată sau a rămas ca să fie adăugat ulterior, cert este că preferinţa proprietarului pentru astfel de elemente de decoraţie s-a constatat şi la muzeul Kalinderu din strada Renaşterii nr. 4, clădire aparţinând aceluiaşi proprietar.

Celelalte faţade sunt mult mai modest tratate. Faţada dinspre est este aproape oarbă, conţine doar accesul la scara principală şi la zona din spatele prăvăliilor. Faţada dinspre vest este mai îngrijit tratată, întrucât conţinea ferestrele vitrate ale atelierelor, desfăşurate pe două nivele. Astăzi, acestea au dimensiuni reduse, fiind evident intervenţia de micşorare a golului. Golurile ferestrelor au fost micşorate în favoarea plinului, probabil şi din motive seismice. Nu se cunoaşte dacă această intervenţie s-a făcut în 1975 sau anterior. Faţada posterioară este practic oarbă, fiind de fapt un calcan, astfel proiectat încă din 1896.

Spaţiile interioare ale clădirii au o decoraţie simplă, specifică clădirilor industriale, fără excese decorative.

Cota corpului atelierelor la cornişă este de cca 7,20m faţă de cca 6,00m cât este figurat în planşele de la autorizaţia din 1896. Înălţimea prăvăliilor era de 4,00m, aceeaşi fiind şi în prezent. Subsolul era proiectat sub cheia de boltă a bolţilor la 2,30, înălţime întâlnită şi în prezent. Etajul, de asemenea, şi-a păstrat înălţimea de 4,00m.

Amplasată la aliniamentul străzii, clădirea fostei tipografii funcţiona împreună cu clădirea de la nr. 18, proprietar tot I. Kalinderu, care s-a construit în 1897 şi adăpostea tot ateliere la parter şi camere de locuit la etaj. În 1913, I. Kalinderu moare şi donează întregul ansamblu de clădiri Bisericii Sf. Ilie şi într-un fel şi comunităţii bulgare. În timp s-au mai cerut autorizaţii pentru clădirea de la aliniamentul actualului bd. I.C. Brătianu, dar care nu influenţează în vreun fel clădirea în studiu.

Etapa III – 1896-1945

În această perioadă, construcţia tipografiei nu a suferit modificări majore şi nici parcela configurată deja din 1896.

Etapa IV – 1950-1990

În intervalul acesta clădirea din str. Doamnei a suferit extinderi ale parterului, dar care s-au înlăturat în 1974-76, cu ocazia reparaţiilor făcute în urma expertizei şi proiectului ing. Cora Luigi şi a arh. Constantin Joja. Transformarea în timp a clădirilor industrial-comerciale, după necesităţile tehnologice, este o practică curentă. Totuşi, în acest caz, de-a lungul timpului, au fost intervenţii minore. S-a respectat proiectantul iniţial al clădirii, a avut norocul ca în 1974 clădirea să beneficieze de nişte lucrări de restaurare coordonate de arhitectul Constantin Joja, cunoscător al Centrului Istoric din Bucureşti, fiind oprit de la posibila demolare şi care a ţinut să revină la forma sa originară.

Din 1974 clădirea a devenit sediul Protoieriei III – Bucureşti, pentru care s-au şi întocmit lucrările de reparaţie, adăpostind la etaj, birouri şi sală de şedinţe şi la parter, magazin şi sală de şedinţe. În principiu, prin proiect s-a menţinut aspectul iniţial, din 1896, al fostei Tipografii Kalinderu, dar restaurarea a fost parţială, probabil din lipsa fondurilor alocate.

Etapa restaurărilor din 2004-2008

Prezenţa continuă pe parcursul a peste 100 de ani, a unui ansamblu nemodificat în timp, face ca acesta să se constituie într-un complex de mare valoare, reprezentativ pentru Bucureşti, care merită protecţie şi statutul de monument istoric.

În 2004, Protoieria III – Bucureşti se va decide să restaureze din nou numai vechea clădire a tipografiei, pentru aceeaşi funcţiune, sediu birouri, sală şedinţe, restaurare care s-a terminat în vara anului 2008. În plus, în subsolul boltit s-a realizat un mic bufet cu circuit intern, iar la mansardă, un apartament de protocol. Constantin Joja nu a considerat sau nu a reuşit a integra funcţional bolţile „a vella " din subsol, dar în cadrul actualului proiect de restaurare acestea au format o preocupare specială, de care s-a ţinut seama în mod deosebit.

Proiectant general a fost Biroul individual de arhitectură Şerban Popescu-Dolj, studiu istorico-arhitectural drd. arh. Ruxandra Nemţeanu, structuri ing. Laurenţiu-Tudor Spoială, ing. Şerban Median, instalaţii ing. Ion Mareş, antreprenor PaulConstruct S.R.L. Faţadele, în special cea de la stradă, au ascuns elemente arhitecturale valoroase, frescă pe decoraţie în relief, ce au necesitat lucrări de conservare restaurare minuţioase.

La parter, s-a revenit la tipul de vitrină utilizat în epocă, prin refacerea ferestrelor după modelul existent la autorizaţia din 1896, dar cu geam cu protecţie termică. Faţada principală este o prezenţă în arhitectura străzii Doamnei, un punct de reper, ce se constituie într-un front unic, împreună cu casele tipografiei Göbel – sediul BCR, care trebuie menţinut şi conservat.

Obiectivul a constituit aplicaţia practică la Proiectul de restaurare al studenţilor din anul V ai Facultăţii de Arhitectură a Universităţii *Spiru Haret*, în anul universitar 2006-2007.

REFERINŢE

***, *Dicţionarul universal al arhitecţiilor*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Ion Bulei, *Lumea românească* la 1900, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984, p. 167-169.

N. Ionniţiu, *Istoria editurilor româneşti*, „Cap. XVIII – 1900-1916 şi 1918-1939”.

Radu Olteanu*, Bucureştii, în date şi întâmplări*, Editura Paideia, 2002.

Cezara Mucenic, *Bucureşti. Un veac de arhitectură civilă, secolul XIX*, Editura Silex, Bucureşti, 1997, note, p. 15.

Cezara Mucenic, *Străzi, pieţe, case din vechiul Bucureşti*, Editura Vremea XXI, Bucureşti, 2004, p. 99-106.